

BUXORO AMIRLIGI VA ROSSIYA O'RTASIDAGI DIPLOMATIK ALOQALAR

Ahmadjonov Ahrorbek Shuhratbek o'g'li

Andijon Davlat Universiteti Tarix fakulteti 301-guruh talabas

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.6660112](https://doi.org/10.5281/zenodo.6660112)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro amirligi va Rossiya o'rtasidagi diplomatik aloqalar shuningdek Rossiya bosqiniga qadar bo'lgan ikki o'rtadagi iqtisodiy hamda siyosiy munosabatlar o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Buxoro, Doniyolbiy otaliq, amir Shohmurod, Astraxan, Orenburg, iqtisodiy aloqalar, xom ashyo, missiya

Tarixiy manbalardan ma'lumki, XVIII asr II yarmidan boshlab, Rossiya savdo-iqtisodiy aloqalarida O'rta Osiyo xonliklari, xususan, Buxoro amirligining ahamiyati ortib borgan. Bunda birinchidan, Rossiyada rivojlanib borayotgan sanoat uchun xomashyo manbalarni topishga intilish, ikkinchidan, Osiyoda, ayniqsa Hindistonda Angliya ta'sirining kuchayib borayotganligi sabab bo'lgan. Doniyolbiy davrida Buxoro davlatining Rossiya bilan savdo-iqtisodiy aloqalarining yangi davriga tamaltoshi quyilgan edi.

Doniyolbiy otaliq 1774-yilda Ernazar Maqsud o'g'li boshchiligida boshchiligida o'z elchilarini Rossiyaga jo'natib, yaqin diplomatik va savdo aloqalarini o'rnatgan. Bu paytda u yerda Yekaterina II (1762-1797-yy.) hukmronlik qilar edi. Ikki davlat o'rtasida savdo aloqalari o'rnatilishida Ernazar elchining o'ziga yarasha o'rni bo'lgan. Ernazar elchi - Mulla Muhammad Ernazarbiy Maqsud o'g'li XVIII-asrda yashab o'tgan yirik savdogar va elchi. Ernazar elchi Buxoro amirligining Rossiyaga yuborgan elchilari rahbari bo'lgan. U madrasada o'qigan bo'lib, 1745 yildan boshlab, Rossiyaga bir necha marta tijorat maqsadida borib, imperator Yelizaveta Petrovna qabulida bo'lgan. Savdo ishlari bilan Xuroson va Hindistonga ham borgan. Keyinchalik Buxoro hukmdori Doniyolbiy otaliq tomonidan 1774-76-yillarda va 1779-80-yillarda Rossiyaga yuborilgan 2 ta elchilik missiyasiga boshchilik qilgan.

Birinchi elchilik tarkibida 64 kishi va 20 ta ozod qilingan rus asirlari bo'lgan. Ular 1774 yil 1 sentyabrda Ashtarxon (Astraxon) shahriga kelishgan va Astraxon generalgubernatori P.Krechetnikov huzurida bo'lishgan. So'ngra 1775-yil 14-mart kuni Moskvaga yetib kelishgach, Rossiya imperatori Yekaterina II tomonidan rasmiy ravishda qabul qilingan (1775.5.4).

Ikkinchi elchilik 1779 yil o'rtalarida boshlangan, elchilik tarkibida 28 kishi bo'lgan. Ernazar elchi boshchiligida elchilar 1780-yil yanvarda Moskva va Peterburgga yetib kelishgan. Elchilik natijasida buxorolik savdogarlar Rossiyadan ko'p miqdorda mis, po'lat va cho'yan sotib olishga muvaffaq bo'

lganlar. Ernazar elchi Rossiyada o'z vazifasini to'liq uddalagach, 1795- yilda Buxoroda madrasa qurdirgan. Amir Shohmurod tomonidan Mulla Muhammad Ernazarbiy Maqsud o'g'li Turkiyaga elchi sifatida yuborilgan va o'sha yerda yashab vafot etgan.

Doniyolbiy otaliqdan so'ng Amir Shohmurod taxtga kelgach, tashqi savdoni rivojlantirishda Rossiya bilan savdo aloqalariga alohida e'tibor qaratdi. Uning davrida Buxoroning Rossiya bilan savdo aloqasi o'tgan davrlarga nisbatdan sezilarli darajada kuchaydi. Bundan tashqari. Buxoro bilan Rossiya o'rtasidagi savdo aloqalarida qozoqlar ham rol o'ynagan. Rossiya imperiyasida hukmdorlar almashganligi sababli Amir Shohmurod Rossiya bilan diplomatik va savdo aloqalarini yanada mustahkamlash maqsadida 1797-yilda Sankt-Peterburgga Polvonquli boshchiligida o'z elchilarini jo'natadi. Rossiyaning yangi imperatori Pavel I elchilarni yaxshi kutib olgan va ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishini ma'lum qilgan.

Amir Shohmurod hukmronligidan keyin ham Buxoroning Rossiya bilan savdo aloqalari rivojlanishda davom etdi. Orenburgda 1804- yili Buxoro amirligi savdogarlarining qarorgohi qurilib, unda 20 xonadon istiqomat qilgan. Ular Rossiya bilan Buxoro amirligi o'rtasidagi savdoda muhim o'rin tutganlar. Qarorgoh ahli 1812- yilda Napoleon armiyasiga qarshi janglarda faol ishtirok etgan. 1825- yilga kelib savdogarlar qarorgohi kengayib, xonadonlar soni 30 taga yetdi. Ularning ko'pchiligi hunarmandlar (novvoylar, savdogarlar) bo'lib, o'z mahsulotlarini shu yerda sotuvga tayyorlaganlar. Buxorodan yo'lga chiqqan karvon 2 oyda Orskka yetib borardi. Ba'zida savdo karvoni 5 mingtagacha tuyadan iborat bo'lardi.

Chernyaev ham 1865 yil 23 aprelda O'rta Osiyo davlatlari bilan Rossiyaning savdo aloqalari savdogarlar uchun qulay va xatarsiz bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Uning fikricha, Rossiyadan Qo'qonga temir, mis, po'lat, cho'yan va temir buyumlar, chit va sifatsiz gazmollar, baxmal, fayansli kosal ar, kichiq oynaklar va charm olib kelingan. Rus savdogarlarining foydalari bojxona tufayli kamaygan bo'lsada, Rossiyaning xonlik bilan savdo aloqasi miqdori oshib borgan: 1758 yildan 1855 yilgacha eksport 174.000 dan 2.171.000 kumush rublga, import esa 37.000 dan 676.000 kumush rublga oshgan. 1840-1850 yillarda O'rta Osiyo bozorida rus va ingliz tovarlari raqobat qildi.

1841 yildan Buxoro-Qo'qon urushining boshlanishi oqibatida 1845 yilgacha savdo munosabatlari sustlashdi. 1850-60 yillardagi taxt uchun kurash ham shunday oqibatlarni keltirib chiqargan edi. Chegarada noqonuniy boj olish va qaroqchilarning ko'payishi ham 1860- yillarda savdoga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1853-yillardan boshlab Rossiyaning harbiy harakatlari ham savdoga juda yomon ta'sir ko'rsatdi.

XVIII asrning oxiri va XIX sarning boshi Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi o'zaro munosabatlar tarixida savdo va diplomatik aloqalarning kengayishini va mustahkamlanishi bilan xarakterlanadi. Bu vaqtlarda Buxoro xonligi bilan Rossiya o'rtasidagi aloqalar, asosan, ikki tarafdin: Sibir va Orenburg savdo yo'llari orqali olib borilib, Orenburg orqali bo'lgan munosabatlarda ayniqsa ahamiyatlidir.

XVIII asrning oxirida Rossiya-Buxoro savdosining hajmi va xarakterini 1787-1796 yillarida Rossiya va Buxoro o'rtasida olib borilgan tovar oborotidan ko'rish mumkin. Masalan, mana shu o'n yil ichida Rossiyadan Buxoroga 3 million 680,9 ming so'mlik mol chiqarilgan bo'lsa, Buxorodan Rossiyaga esa 4 million 150,9 ming so'mlik mahsulot chiqarilgan.

Bu davr ichida Buxoro va Rossiya savdosining umumiy hajmi unchalik katta bo'lmasa ham, lekin u tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda edi. Masalan, 1787-1790 yillar davomida Orenburg orqali Buxorodan Rossiyaga o'rtacha hisob bilan yiliga 360 ming so'mlik, 1790-1793 yillar ichida yiliga 405 ming so'mlik va 1793-1796 yillarda yiliga 465 ming so'mlik mol chiqarilgan bo'lsa, XIX asrning boshiga kelganda, 1801 yilning o'zidayoq, Buxorodan Rossiyaga chiqariladigan mahsulotning hajmi 732,2 ming so'mga yetadi.

1801 yilda Buxorodan Rossiyaga 483.7 ming so'mlik yigirilgan ip chiqarilib, u umumiy savdo oborotining 68 protsentini tashkil etsa; 19.5 ming so'mlik paxta, yoki savdo oborotining 2 protsentini, 42.5 ming so'mlik gazlama, yoki savdo oborotining 5 protsentini, 101.7 ming so'mlik xom teri, yoki savdo oborotining 13 protsentini, 45.8 ming so'mlik qorakul, yoki savdo oborotining 6 protsentini, 25.7 ming so'mlik revand, yoki savdo oborotining 3 protsentini va qolgan boshqa xildagi mahsulotlar savdo oborotining 3 protsentini tashkil etardi. Demak, XIX asrning boshida Buxorodan Rossiyaga chiqariladigan mahsulotlar ichida yigirilgan paxta ipi bilan xom paxtani o'zi umumiy savdo oborotining 70 protsentini tashkil etadi.

1801 yilda Rossiyadan Buxoroga 217,7 ming so'mlik oltin chiqarilib, bu umumiy savdo oborotining 40 protsentini tashkil etsa, 112 ming so'mlik movut va boshqa xildagi tuqima mollar, yoki umumiy savdo oborotining 25 protsentini, 83 ming so'mlik koshenil qizil buyog'i, yoki savdo oborotini 16 protsentini, 76 ming so'mlik mo'yna, yoki savdo oborotining 15 protsentini, 16 ming so'mlik charm, yoki savdo oborotining 3 protsentini va boshqa xildagi molar chiqarilib, ular savdo oborotining 5 protsentini tashkil etardi.

1797 yildayoq Orenburg general-gubernatori Baron Ingelstrom O'rta Osiya xonliklari bilan savdo munosabatlarini kengaytirish va ularni normal holda olib borish uchun karvon yo'llarini xavfsizligini ta'min etishda savdo karvonlarini O'rta Osiyo bozorlariga doimiy suratda harbiy soqchi bilan ko'zatishni, mahaliy O'rta Osiyo savdogarlari uchun Rossiyaning ichki yarmarkalarida savdo qilishga ruxsat etilishini va Orenburgda O'rta Osiyo bozorlarini muntazam o'rganuvchi rus savdo muassasalarini barpo etishni taklif qilgan edi.

O'rta Osiya bilan savdoni rivojlantirish maqsadida XIX asrning chor hukumati mahaliy O'rta Osiyo savdogarlariga Rossiyaning ichki rayonlarida va rus yarmarkalarida, birinchi navbatda Nejegorod yarmarkasida savdo qilish uchun ruxsat etdi. Orenburg general-gubiratorining savdo karvonlari qatnaydigan yo'llarining xavfsizligini tamin etish uchun karvonlarni qurollangan konvoy bilan O'rta Osiya bozorlariga kuzatish to'g'risidagi taklif esa, 1803 yilga kelib amalga oshdi.

1803 yil iyul oyida Orsk krepostidan savdo karvonini Buxoroga birinchi marta harbiy eskort mudofaasi ostida junatishdi. Harbiy soqchilar bilan kuzatilayotgan savdo karvoni bilan elchi va saforatning boshlig'i Gaverdovskiy, doktor Bolshoy, karvonboshilardan Ivanov va Bagdanovich, tarjimonlardan Bekjonov va Bekchurinlardan iborat Buxoroga rus elchiligi yuborildi. Rus savdo karvoni 1803 yil, 23 iyulda Orsk krepostidan chiqib, Sirdaryoning Maylibosh kechuviga 30 chaqirim qolganda qozoq va xivaliklardan tashkil topgan talonchilik guruhlar bu kechuvning atrofiga joylashganliklarini eshitib, Buxoroga bormasdan orqaga qaytdi. Lekin qozoqlar karvonning orqasidan quvib yetib, unga hujum qiladilar. Natijada karvonni talon-taroj etib, harbiy o'triyatning ko'pgina qismini, elchilikning a'zolaridan doktor Bolshoyni va elchilikning boshlig'i Gaverdovskiyning rafiqasini asir qilib, o'zlari bilan olib ketadilar. Buxoro va Rossiya savdo aloqalarining yuksalishi bilan bu ikki davlat o'rtasidagi diplomatik munosabatlar ham tobora mustahkamlanim bordi. 1804- 1808 yillarda Buxoro xonligidan Rossiyaga Miralouddin, 1816 hamda 1819 yilda Mirza Muhammadyusuf qo'rchiboshi boshliq elchiliklar yuborildi. Rossiya ham Buxoro xonligi bilan aloqalarni muntazam olib borish uchun Buxoroga o'z elchi va missiyalarini yuborardi. Masalan, 1803 yilda Gaverdovskiy, 1809 yilda Abdulnosir Subhonqulov elchilari va 1820 yilda A.F.Negri boshliq katta diplomatik missiya yuboriladi.

O'zbekistonning ko'p ming yillik tarixida Buxoro amirligi alohida ahamiyatga ega bo'lgan davlat sanalgan. Amirlik tarixiga nazar tashlansa, unda amirlikning tashkil topishidan boshlab, so'nggi kunlarigacha murakkab siyosiy jarayonlar, keskin ijtimoiy va iqtisodiy vaziyatlar hukm surganligini ko'rish mumkin.

Shunga qaramay, amirlik O'rta Osiyodagi boshqa xonliklarga nisbatan o'ziga xos nufuzga va strategik mavqeyega ega davlat hisoblangan.

O'rta Osiyo xalqlari Xitoy, Hindiston, Afg'oniston, Eron, Rossiya kabi mamlakatlar bilan XVI-XIX asrlarda uzviy iqtisodiy savdo aloqalari o'rnatib kelgan.

XVIII asr o'rtalaridan boshlab vujudga kelgan Buxoro amirligi O'rta Osiyo xalqlarining Afg'oniston, shuningdek, Rossiya bilan savdo aloqalari o'rnatgan vositachi davlat bo'lib qolgan. Buxoroga qo'shni shaharlar va xorijiy mamlakatlardan savdogarlar kelib turgan. Shaharda yakshanba va chorshanba kunlari bozor bo'lgan.

Buxoro amirligining iqtisodiy hayotida Qo'qon xonligi, Xiva xonligi, Qashqar, Hindiston, Afg'oniston, Eron va Rossiya bilan bo'lgan savdo katta o'rinni egallagan. Buxoro karvonsaroylarida Xiva va Qo'qon xonliklari, Hindiston, Afg'oniston, Rossiyadan olib kelingan mollar ayirboshlanardi. Xitoy tovarlari Qo'qon xonligi orqali Buxoro va Xiva xonliklariga ular orqali esa Sharq davlatlariga kirib borgan. Buxoro amirligining Rossiya bilan aloqasi alohida ahamiyatga ega bo'lgan.

Kurs ishida keltirilgan savdo aloqalari haqidagi ma'lumotlar nafaqat Buxoro amirligining tashqi iqtisodiy aloqalari to'g'risida, hattoki, xonlikning ijtimoiy xo'jalik hayoti haqida ham to'liq tasavvur qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. История Узбекистана в источниках. Т.1988. с.96-97.
2. Мирза Абдал Азим Сами. Таърих-и салатин-и мангитийа (История мангытского государства) /Изд. текста, предисл., пер. и примеч. Л.М. Епифановой.- М., 1962.
3. Мухаммаджонов А.Р., Неъматов Т.Н. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Т.; Фанлар Академияси нашриёти. 1957 й. 17-18 бетлар
4. Дониш Ахмед, История мангитской династии, Душанбе, 1967
5. Shamsutdinov R. "Vatan tarixi" 2-jild, Т.; "Sharq" 2012-y.
6. ziyouz.com kutubxona manzili